

ЗАОЧНЕ РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Після проголошення незалежності України в державі простежується тенденція до посилення захисту прав, свобод та інтересів громадян. Значною мірою це пов'язується зі змінами, що нині відбуваються в державі. Розширення прав і свобод людини, перехід економічних відносин на ринковий спосіб ведення господарства сприяли виникненню нових правовідносин, вирішення спорів, які віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції і ця компетенція має тенденцію до розширення.

У результаті зазначених перетворень обсяг роботи судів по розгляду цивільних справ за останні десять років значно збільшився й продовжує зростати. Такі об'єктивні дані вимагають від держави наявності ефективного судочинства. Під ефективністю судочинства необхідно розуміти не лише законність і обґрунтованість судових рішень, але й оперативність розгляду цивільних справ, що сьогодні є однією із ключових проблем цивільного судочинства. Ось чому введення до цивільного процесу нового інституту – заочного рішення – є доречним і вчасним, бо таке провадження буде сприяти оперативному розгляду цивільних справ від їх надходження до ухвалення судового рішення.

Тому завданням нашої статті є розкриття змісту заочного рішення на основі аналізу дії принципів усності, безпосередності та безперервності.

Незважаючи на те, що сучасний розвиток судово-правової системи характеризується подальшим удосконаленням існуючих та створенням нових процедур та інститутів, які покликані забезпечити дієвий захист прав і свобод як фізичних, так і юридичних осіб, усе ж нині діюча судова система в Україні відзначається в ряді випадків неефективністю. У зв'язку з цим судові процеси розтягуються іноді на місяці, а то й на роки, що викликає справедливе обурення громадян. За останні десять років збільшилася кількість справ, що розглянуті судами з порушенням строків, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України (далі ЦПК). У 1993 р. до судів надійшло 492603 цивільних справи, із яких з 65624 справи або 13,1% було розглянуто з порушенням строків [1, с.13]. У 2003 р. судами першої інстанції закінчено провадження 1 млн 540 тис. цивільних справ [2, с.32] із порушенням строків, передбачених ЦПК, розглянуто 304,9 тис. справ або 19,8%. Верховним Судом було проаналізовано практику розгляду цивільних справ в судах загальної юрисдикції. Дана практика свідчить про те, що значна частина справ свосчасно не вирішується в судових засіданнях через неявку обох або однієї зі сторін [3, с.33]. Тому введення такого інституту, як заочне рішення має поліпшити оперативність розгляду цивільних справ у судах загальної юрисдикції. Заради справедливості необхідно зазначити, що цей вид судочинства мав місце ще в дореволюційній Росії. Заочне рішення було введено до цивільного процесу в 1864 р. Статутом цивільного судочинства Росії.

Заочним вважалось рішення суду, прийняте за відсутності відповідача й за наявності прохання позивача про постановлення заочного рішення (ст. 145 УЦС Росії).

Постановлення судом заочного рішення передбачав і ЦПК УРСР 1924 р., який вказував: «нез'явлення сторін, про яких судові відомо, що їм повістку було вручено, не ставить перешкод до розгляду та розв'язання справи» (ст. 98 ЦПК УРСР 1924 р.) [4, с.44].

Особливістю провадження заочного рішення є відсутність у ньому словесної змагальності сторін, на відміну від позовного провадження, де розгляд справ відбувається шляхом усних пояснень сторін, третіх осіб, показань свідків. Заочне провадження характеризується тим, що принцип усності проявляється неповно, оскільки усні пояснення даються лише однією стороною – позивачем. При цьому лише одна сторона бере участь у дослідженні доказів за відсутності другої сторони – відповідача.

В той же час розгляд справ при заочному рішенні відбувається в загальному порядку, передбаченому для позовного провадження. Але таке провадження характеризується скороченістю судової процедури. Проте це не означає, що ухвалення заочного рішення не може забезпечити мети судочинства. Суть «повного процесу» й заочного рішення зводяться до однієї мети – ухвалення законного й обґрунтованого рішення.

Введення до нового ЦПК 2004 р. заочного рішення як нової форми розгляду цивільних справ дасть можливість не лише прискорити судочинство, але й визначити нове розуміння «належного повідомлення» сторін. Неможливо уявити собі заочне провадження без суворого дотримання інституту судових викликів та повідомлень, бо ухвалення такого рішення варте лише за умови наявності в суді даних про отримання відповідачем повідомлення про час і місце розгляду справи.

Питання належного повідомлення сторін про час і місце розгляду справи завжди було важливим у цивільному процесі. У зв'язку з цим певний інтерес може викликати положення Інструкції № 58 від 27 листопада 1944 р. «Про порядок розгляду судами справ про розірвання шлюбу», що була прийнята Постановою Раднаркому СРСР. Пунктом 6 цієї Інструкції передбачалося, що по закінченню досудової підготовки народний суддя публікує в місцевій газеті оголошення про порушення особою справи про розірвання шлюбу із вказівкою прізвища, імені та по батькові, місця мешкання позивача в справі та назви суду, де ця справа слухається. Лише після публікації об'яви в газеті народний суддя міг призначити справу до слухання [5, с.234].

Така практика по окремих справах можлива і в сьогодинішньому судочинстві, бо для справ про визнання особи безвісти відсутньою, померлою, розшук боржника така технологія виклику є найбільш зручною і доцільною.

Глава 8 «Судові виклики і повідомлення» ЦПК України 1963 р., що регулює сьогодні Судові виклики і повідомлення, поняття викликів зводить лише до вручення сторонам судових повісток. Таке звужене розуміння даної процедури не є виправданим. На мою думку, належним повідомленням можуть бути різні дії суду, які б з достовірністю підтверджували те, що сторони знають про час і місце розгляду справи. Тому є цілком логічним закріплення в ч.6 ст.74 ЦПК 2004 р. порядку викликів не лише судовою повісткою, телеграмою чи факсом, але й іншими засобами зв'язку, що можуть забезпечувати фіксацію повідомлення або виклику. Такими повідомлен-

нями можуть бути й телетайпограми, і листи, і відправлення повідомлень електронною поштою.

Для заочного провадження характерною ознакою є тісна взаємодія усних і письмових начал. Така взаємодія полягає в тому, що процедура заочного рішення може розпочатися лише на підставі усних пояснень позивача про обставини справи та його письмової заяви до суду, про ухвалення заочного рішення у відсутності відповідача, який у свою чергу має право звернутися до суду з письмовою заявою про можливість розгляду справи за його відсутності. Така процедура розгляду цивільних справ закріплена й в ст.331 ЦПК Німеччини, яка передбачає, що в разі нез'явлення відповідача в судові засідання для усного розгляду справи суд на підставі заяви позивача виносить рішення у справі. Аналогічно вибудовано щодо даного питання й законодавство США та Франції. А ст. 300 ЦПК Німеччини передбачає постановлення заочного рішення не лише стосовно відповідача, але й позивача. Такі наслідки можливі в разі неявки до суду позивача для усного розгляду справи без поважних причин. З цих підстав суд закриває провадження по справі в зв'язку з відмовою позивача від позову [6, с.252].

З огляду на сказане становить теоретичний і практичний інтерес ст.145 та 145₂ Статуту цивільного судочинства Росії (1864 р.). Відповідно до Статуту, в разі неявки в судові засідання позивача й не заявлення ним прохання про розгляд справи за його відсутності, суд припиняє провадження у справі. Якщо ж відповідач звертався з заявою про розгляд справи за його відсутності, то відповідне рішення судом постановлювалося з дотриманням усіх загальних правил судочинства. Таке формулювання нагадує вимоги нині діючих норм цивільного процесу. Так, ст.172 ЦПК України вказує, що в разі повторної неявки (незалежно від причин такої неявки) позивача суд залишає справу без розгляду. Які ж можливі передумови для ухвалення заочного рішення? Такими передумовами є: а) відсутність заяви відповідача про поважну причину неявки його в судові засідання. У разі ж наявності такої заяви, де причина неявки в судові засідання на думку суду є поважною, справа може бути відкладена з призначенням її до повторного розгляду; б) заочне провадження можливе і у випадку неявки в судові засідання всіх відповідачів при пасивній співучасті. В той же час в разі явки до суду хоча б одного з відповідачів ухвалення заочного рішення є неможливим.

В яких же випадках ухвалення заочного рішення не допускається? Такими випадками є: А. Якщо позивач не дає згоди на ухвалення заочного рішення за відсутності відповідача, суд повинен відкласти розгляд справи. Така дія суду обумовлена перш за все вимогою принципу безпосередності, зміст якого зводиться до дослідження доказів у справі за участю обох сторін. Тому така вимога позивача унеможливить ухвалення заочного рішення.

Не може справдитись побоювання, що суд постійно буде ухвалювати лише заочні рішення. Такі побоювання спростовуються тим, що для ухвалення заочного рішення недостатньо лише письмового прохання позивача та відсутності відповідача. Суд має прийняти й проаналізувати всі докази, які є в справі. У разі ж відсутності доказів, наприклад документів, що встановлюють права власності на будинок при його розподілі, що знаходяться у відповідача, клопо-

тання позивача на ухвалення заочного рішення не буде задоволено, а суд відкладе розгляд справи й зобов'яже відповідача з'явитися до суду.

Крім того, процес доказування в суді при відсутності відповідача покладається тільки на позивача, тому йому не завжди буде вигідно звертатися до суду з заявою про ухвалення заочного рішення. У разі ж явки відповідача в судове засідання питання про можливість ухвалення заочного рішення відпаде само собою. Виходячи з цього, принцип безпосередності гарантує належний захист порушених прав свобод чи інтересів сторін у судовому засіданні.

Б. Не може мати місце заочне рішення й у разі зміни позивачем предмета чи підстави позову, або збільшення розміру позовних вимог.

Більш того, враховуючи те, що позивач у відсутність відповідача не може змінювати предмет або підстави позову, збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог, то таке процесуальне становище відповідача гарантує йому можливість щодо захисту своїх інтересів у суді безпосередньо й не дає підстав позивачеві ставити відповідача в невідгідне для нього процесуальне становище, що змушує відповідача лише в крайніх випадках не з'явитися в судове засідання для участі в ньому. Таким чином, дія принципу безпосередності фактично усуває можливість позивача зловживати своїми процесуальними правами.

Якщо ж проаналізувати процесуальний зміст безперервності як принципу цивільного процесуального права, то виявляється, що безперервність процесу має місце навіть у спрощеному судочинстві. Такий висновок ґрунтується на вимогах нині діючого ЦПК України. Стаття 209 ЦПК не дає можливості суду після розгляду справи робити перерву в судовому засіданні, тому що норма вимагає негайного ухвалення судового рішення. Таке правило може бути з успіхом використане й при ухваленні заочного рішення, бо заочне рішення повинно бути ухвалено без процесуальних перерв, виходячи зі спрощеної судової процедури. Тому в разі неявки відповідача в судове засідання за умови належного його повідомлення про час і місце розгляду справи позивач має право подати письмову заяву до суду про ухвалення заочного рішення. Суд, ознайомившись із його заявою, вислухавши пояснення позивача щодо предмета спору й проаналізувавши наявні докази, повинен без перерв і відкладень ухвалити заочне рішення. Виняток із цього правила можуть складати лише чотири підстави. Перша: в суді немає даних про належне повідомлення відповідача. Друга підстава: справа підлягає відкладенню, якщо відповідач заявив клопотання, а викладені ним обставини визнані судом поважними. Третя: у разі неявки відповідача в судове засідання розгляд справ після їх відкладення починається заново, а позивач не подав до суду заяву про ухвалення заочного рішення, наполягаючи на явці відповідача в судове засідання. Четверта: явка відповідача в судове засідання, яка передбачає за собою розгляд справ на загальних підставах. Таким чином, принцип безперервності своїми винятками убезпечує права відповідача від зловживань суду та позивача.

При повторній неявці відповідача в судове засідання суд має право на вимогу позивача ухвалити заочне рішення в будь-якому разі.

Такі процесуальні гарантії направлені на підвищення заінтересованості сторін у явці до суду. Але закон повинен гарантувати відповідачеві право

щодо виправлення неточностей чи допущених помилок у заочному рішенні. Така процедура повинна відбуватися шляхом подачі відповідачем письмової заяви до суду, що ухвалив таке рішення, з викладенням доказів щодо винесеного питання.

Якщо в українській правовій системі інститут заочного рішення до цього часу не має свого існування, то в Російській Федерації таке провадження до ЦПК було введено ще в 1995 р., доповненням ЦПК главою 16₁ «Заочне рішення». Сьогодні даний інститут, який було введено в дію 1 лютого 2003 року, знайшов своє відтворення в главі 22 ЦПК РФ. У Російській Федерації проблема заочного рішення була предметом окремих досліджень, серед яких необхідно відзначити роботу Вершиніна А.В. «Спрощення та прискорення радянського цивільного процесу: досвід теорії і практики» (20-ті роки) [7, с.60-65]. Серед сучасних робіт особливе місце займає робота Решетникової І.В. і Яркова В.В. «Цивільне право та цивільний процес у сучасній Росії» [8, с.181-183]. У даних роботах досліджувались лише історичні аспекти застосування заочного рішення в цивільному судочинстві та загальні питання можливості ухвалення заочного рішення в сучасних умовах. В Україні літератури, що присвячувалася б розкриттю суті, змісту та аналізу заочного рішення, на сьогодні немає. У той же час необхідно застерегти, що спроби, які приймаються й в подальшому будуть прийматися щодо спрощення процесуальної форми, зменшення числа процесуальних дій, є не просто самоцільною раціональністю в правосудді, а й відповідністю тій оптимальній процесуальній регламентації, що повинна відбуватися на основі збереження основних процесуальних принципів. Інші ж варіанти «удосконалення» процесуального порядку, що виходять із ідеї спрощення, будуть нівелювати значення процесуальної форми, ставлячи суд у становище адміністративного органу, що є недопустимим. Цієї проблеми торкався в своїх попередніх роботах і автор цієї статті [9, с.72].

Тому питання заочного рішення потребує подальших наукових досліджень, осмислення співвідношення дії принципів усності, безпосередності, безперервності, диспозитивності, змагальності в даному виді судочинства для наступного його практичного використання.

Список літератури: 1. Розгляд судами загальної юрисдикції справа різних категорій протягом 1990–2000 рр. //Вісник Верховного Суду України. 2002. №1. 2. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики) //Вісник Верховного Суду України. 2004. № 5. 3. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики). //Вісник Верховного Суду України. 2004. № 5. 4. Шевчук П. І. Заочне рішення в цивільних справах// Вісник Верховного Суду України. 1998. №3. 5. Сборник приказов и инструкций Министерства юстиции СССР 1936–1948 г.г. М., 1949. 6. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии. М., 2000. 7. Вершинин А. П. Упрощение и ускорение советского гражданского процесса: опыт теории и практики (20-е годы) //Вестник ЛГУ. Сер. 6. 1988. 8. Решетникова Й. В., Ярков В. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М., 1999. 9. Ясинок М. М. Судовий наказ у цивільному судочинстві //Підприємство, господарство і право. 2004. № 2.

Надійшла до редколегії 20.05.05